

ადოლფ ლოოსის მანიფესტი „ორნამენტი და დანაშაული“: კონტექსტები და ინტერპრეტაციები¹

ქრისტიან ფრაიგანგი

საკვანძო სიტყვები: ადოლფ ლოოსი, ანრი ვან დე ველდე, ოგიუსტ პერე, ლე კორბუზიე; ორნამენტი არქიტექტურაში, თანამედროვე არქიტექტურის საერთაშორისო კონგრესი.

ვენელი არქიტექტორის – ადოლფ ლოოსის პოლემიკური ხასიათის ესეები: „ორნამენტი და დანაშაული“ და „არქიტექტურა“ (დაწერილი დაახლოებით 1908 წელს) პირველად გამოქვეყნდა ფრანგულ ენაზე 1912 წელს. საფრანგეთში ლოოსის მიერ ორნამენტის, როგორც ცივილიზაციის ნაკლებობის, კრიტიკა სრულიად ახალ კონტექსტში იქნა გააზრებული. ოგიუსტ პერემ გამოიყენა ლოოსის ავტორიტეტი, როგორც არგუმენტი არტ-ნუვოს მიმართულებით თავისი კონკურენტის – ანრი ვან დე ველდეს წინააღმდეგ, რის საფუძველზეც იგი შეეცადა, ჩამოეყალიბებინა ბეტონის არქიტექტურის საკუთარი თეორია. ლე კორბუზიემ კი იგი გამოიყენა თავისი სტატიისთვის თანამედროვე არქიტექტურის შესახებ. პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ლე კორბუზიე იქცა თანამედროვე არქიტექტურის მნიშვნელოვან აპოლოგეტად, რომელმაც არაერთხელ გამოსცა ლოოსის ესეები ფრანგული არქიტექტურის უარსაყოფად. თავად ლოოსი კი სულ უფრო ჩრდილში ექცეოდა, სანამ 1929 წელს გერმანიაში არ გამოსცეს მისი „ორნამენტი და დანაშაული“, რამაც ხელი შეუწყო მკაცრად ფუნქციონალური არქიტექტურის აღზევებას.

3 ენაში მდებარე ცნობილი Michaeler-House-ის (1909–1912) ავტორი, ვენელი არქიტექტორი ადოლფ ლოოსი (1870–1933) ევგვარეშე წარმოადგენს თანამედროვე არქიტექტურის ერთ-ერთ მამამთავარს, რომელიც უპირატესობას ანიჭებს მკაფიო ფორმებს სტილისტური რეფერენციების გარეშე. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი პამფლეტი „ორნამენტი და დანაშაული“, რომელიც პირველად 1908 წელს შემუშავდა. ამ ტექსტს აქვს გავრცელების, თარგმნის, ხელახლა კონტექსტუალიზაციისა და არასწორი ინტერპრეტაციის საკმაოდ უცნაური ისტორია, რის შედეგადაც იგი იქცა ავტორიტეტულ ნაშრომად „მრავლობითი თანამედროვეობების“² სფეროში. მეორე მხრივ, ამ პო-

ლემიკური ხასიათის ესეიმ, რომელმაც საზოგადოებაში დამკვიდრების საკმაოდ ხანგრძლივი და მრავალფეროვანი გზა გამოიარა, საბოლოოდ გაამყარა გარკვეული მოდერნისტული დისკურსების ფიქსაცია ორნამენტის საკითხზე.

როგორც ცნობილია, ამ პამფლეტში დაგმოხილია არქიტექტურაში ისტორიული ორნამენტების გამოყენება, რადგან ეს უკანასკნელი აღარ პასუხობს ტექნოლოგიებისკენ მიდრეკილი თანამედროვეობის მოთხოვნებს და აღარ ასახავს თანამედროვე ადამიანის თავშეკავებულ, ნეიტრალურ საზოგადოებრივ სახეს. პოლემიკა აქ ძირითადად მოიცავს შედარებას ორნამენტებსა და ადამიანის სხეულის მორთულობას შორის: სვირინგი ცივი-

¹ წინამდებარე ტექსტი წარმოადგენს ჩემი სტატიის – FREIGANG, Ornament, 2022 მოდიფიცირებულ ვერსიას.

² LOOS, Ornament, 2000; GLÜCK, Adolf Loos, 1962, pp. 276–288 and 457–458. სარედაქციო ისტორიისთვის იხ. ECKEL, Werk, 1996, pp. 193–194.

ლიზებულობის ნაკლებობაზე მიუთითებს, რადგან მას მხოლოდ კრიმინალები და „პაპუასები“ იყენებენ. თავდაპირველად, 1908 და 1913 წლებში, ლოოსმა ეს დებულებები მხოლოდ ზეპირად, საჯარო ლექციების ფარგლებში ჩამოაყალიბა.³ 1912 წელს პარიზში მოღვაწე გერმანელმა ფილოლოგმა - მარსელ რეიმ (1878-1951) შესთავაზა ლოოსს, რომელიც იმ დროს ვენაში იმყოფებოდა, მისი „ორნამენტისა და დანაშაულის“ და კიდევ ერთი ცნობილი მანიფესტის - „არქიტექტურის“ თარგმანა ფრანგულ ენაზე და Cahiers d'aujourd'hui-ს⁴ ფარგლებში გამოცემა. შედეგად, 1912 წლის დეკემბერში გამოქვეყნდა „ორნამენტი და დანაშაული“, ხოლო 1913 წლის ივნისში - „არქიტექტურა“, თუმცა, მათი ტექსტები მნიშვნელოვნად შეიკვეცა და საგრძნობი რედაქტირება განიცადა და, შედეგად, დამახინჯდა კიდევ.⁵ მაგალითად, ორნამენტების შესახებ ესედან ამოღებულია პასაჟები, რომლებშიც ავტორი ხელოვნების ამოსავალ წერტილად პორნოგრაფიულ გრაფიკის მიიჩნევს და მიწასთან ასწორებს ორნამენტების მოყვარულთ, ადარებს რა მათ საპირფარეშოს კედლებზე წარწერების ავტორებს. ნაშრომის დასკვნითი ნაწილი მნიშვნელოვნადაა შეკვეცილი, ხოლო ლოოსის ეთნიკური მეტაფორები მხოლოდ მოკლე სიის სახითაა მოცემული. მეორე მხრივ, მაინც უნდა აღვნიშნოთ ჟორჟ ბესონის (1882-1971) და ლეონ ვერტის (1878-1955) რედაქტირებით გამოცემული პატარა ჟურნალის პოლიტიკური ზეგავლენა: ეს იყო ერთ-ერთი იმ მცირერიცხოვან გამოცემათა შორის, რომელიც გაბედულად აღუდგა წინ ნაციონალიზმს და მემარჯვენე რადიკალიზმს. ხელოვნების სფეროში ჟურნალი განსაკუთრებით აქტიურად თანამშრომლობდა ფრანსის ჟურდენთან (1876-

1958), არქიტექტორ ფრანც ჟურდენის (1847-1935) ვაჟთან.⁶ იმ პერიოდში ჟურდენი მუშაობდა მარტივი და ხელმისაწვდომი თანამედროვე ავეჯის დიზაინზე, რომელიც აშკარად ეყრდნობოდა ვენურ მოდელებს. ამ ნამუშევრების სარეკლამო კამპანიაში ხაზგასმული იყო ლოოსის მწირი ორნამენტები, როგორც თანამედროვე დიზაინის კონცეფცია.⁷ ლოოსის ორივე გამოქვეყნებულ ესეის ეტყობოდა ომამდელ საფრანგეთში ვენური მოდერნიზმისადმი სიმპათიები, თუმცა მათში ასევე შეიმჩნეოდა ინტერნაციონალიზმის და პროგრესის, როგორც ქვეტექსტის, მიმართ პროვოკაციული ერთგულება, რაც წინააღმდეგობაში მოდიოდა იმ პერიოდში მძვინვარე ნაციონალიზმთან და ტრადიციებზე დაფუძნებულ მეინსტრიმთან.⁸ ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინოა იმის გათვალისწინებით, რომ ჟურნალი არ წარმოადგენდა ფორუმს არქიტექტურული დებატებისთვის. ნაცვლად ამისა, ლოოსის პოსტულატების მიზანი იყო „განსხვავებული“, თანამედროვე ავსტრიის წარმოჩენა.⁹

ხსენებულ ესეებს მოჰყვა არაერთგვაროვანი რეაქცია ჟურნალისტურ წრეებში. ასევე გაისმა მკაცრი კრიტიკა შინაარსობრივი მხარისა და არაპატრიოტული ტონის გამო.¹⁰ მეორე მხრივ, 1913 წლის დასაწყისში არქიტექტურულ ესეის დადებითად გამოეხმაურა ნაციონალისტური ავანგარდული ჟურნალი Montjoie! Organe de l'impérialisme artistique Français.¹¹ ლოოსის ღვაწლმა ახლებური აქტუალობა შეიძინა მას შემდეგ, რაც მრავალმხრივ ბელგიელ ხელოვან ანრი ვან დე ველდესა (1863-1957) და ბეტონის არქიტექტურის სპეციალისტ ოგიუსტ პერეს (1874-1954) შორის დაიწყო კამათი პარიზში იმ დროისთვის თითქმის დასრულებული შანზ-ელიზეს თეატრის დიზაინის ავტო-

3 LOOS, Ornament, 2000, p. 18-19; ECKEL, Das frühe, 1996, p. 193 (ვერკი ტექსტის შექმნის თარიღად მიიჩნევს 1910 წელს).

4 Cf. FANUELE/VERHOEVEN, Loos, 1983, p. 145, 147; [ANON.], Loos, 1930, p. 44-45 (მოწოდებულია მარსელ რეის მიერ).

5 LOOS, Architecture, 1912; LOOS, Ornament, 1913.

6 BARRÉ-DESPOND, TISE, Jourdain, 1988, pp. 240-247.

7 იხ., მაგალითად, რეკლამა Cahiers d'aujourd'hui-ის დანართში, n° 5, 1913 (June). ჟურდენის როლისთვის დეკორატიულ ხელოვნებაში, იხ.: Nancy TROY, Modernism and the Decorative Arts in France. Art Nouveau to Le Corbusier. New Haven/London 1991, p. 134-139.

8 ამის ერთ-ერთი გამოხატულებაა ის ფაქტი, რომ 1906 წელს Société des Architectes diplômés par le Gouvernement დააფინანსა ჟურნალი L'Architecte, რომლის სახელწოდებაც, დიდი ალბათობით, მომდინარეობს ვენური არქიტექტურული ჟურნალიდან Der Architekt, რომელიც საწყის ეტაპზე აქტიურად ადევნებდა თვალყურს ვენურ მოდერნიზმს.

9 [ANON.], Loos, 1930, pp. 44-45.

10 BARRÉ-DESPOND, Tise, Jourdain, 1988, pp. 244-247.

11 MULLER, Movement, 1913.

რობის საკითხთან დაკავშირებით. ბელგიელი ხელოვანი იმ დროისთვის უკვე ჩაანაცვლეს ამ პროექტის მთავარი არქიტექტორის პოსტზე, ხოლო კრიტიკოსები, როგორც წესი, არ აღიარებდნენ მის ავტორობას. ამ კონტექსტში გავლენიანმა ავტორმა – პასკალ ფორტუნმა გამოიყენა ლოოსის მიერ სტატიაში გამოთქმული კრიტიკა ვან დე ვალეს მიერ არტ-ნუვოს სტილში შესრულებული ორნამენტების წინააღმდეგ და დაადანაშაულა ეს უკანასკნელი ტექნიკური კომპეტენციების ნაკლებობაში.¹²

ლოოსის ტექსტების ბოროტად გამოყენების საპასუხოდ პერემ და მისმა სიძემ – სებასტიენ ვუაროლმა (1870–1930) 1914 წელს შეიმუშავეს თანამედროვე არქიტექტურის თეორიის სამუშაო ვერსია: „სტილი ორნამენტის გარეშე“, რომელიც სრული სახით დღესაც არ გამოქვეყნებულა.¹³ 1914 წლის შუა პერიოდში ვუაროლმა მხოლოდ მცირე ამონარიდი დაბეჭდა ჟურნალში *Montjoie!*, რადგან იგი და პერე იმ პერიოდში ფუტურისტულ წრეებში ტრიალებდნენ.¹⁴ ხსენებული თეორია მიზნად ისახავდა ისეთი არქიტექტურის აპოლოგიას, რომელიც არსებითაც ეყრდნობოდა რკინაბეტონის გაბედული, უტოპიური ცათამბჯენების მშენებლობის კრიტერიუმს,¹⁵ რის ანტითეზად დასახული იყო დეკორაციებისა და ორნამენტების ასპექტი. ამ ეტაპზე დავის საგანს წარმოადგენს თავად ლოოსის სტატია ორნამენტების შესახებ, რომლის პასაჟები პერიფრაზის სახითაა გადმოცემული და მთლიანობაში შეკვეცილია. ჩვენი მიზანია, მკაფიოდ წარმოვაჩინოთ ეს საერთაშორისოდ აღიარებული ავტორიტეტი, რომელიც იღვწოდა ვან დე ველდეს წინააღმდეგ და ბეტონის არქიტექტურის მხარდასაჭერად. ის ფაქტი, რომ გერმანული რეფორმის გარკვეული მიდგომები ნახსენებია ქედმაღლურ ტონში, ასევე ხაზს უსვამს ნაშრომის „თანამედროვე“ მიდგომას საზღვრებს გარეშე.

პერეს თანახმად, ლოოსის ესეები არსებითად

მნიშვნელოვანია რეფორმების პროგრამისთვის, რის გამოც მან დაუყოვნებლივ გაუგზავნა ხსენებული ნაშრომები თავის ყოფილ შეგირდს – შარლ-ედუარდ ჟანარეს (1887–1965), რომელიც შემდგომში ცნობილი გახდა, როგორც ლე კორბუზიე.¹⁶ ჟანარემ, რომელიც იმხანად ცხოვრობდა შვეიცარიაში, იურის მთებში მდებარე ქალაქ ლა-შოდე-ფონში, უმაღლესად გამოაცხადა ლოოსი თავისი რეფორმების წინასწარმეტყველად და 1914 წელს მისი ტექსტები ავტორის მითითების გარეშე შეიტანა თავის ერთ-ერთ პირველ ესეში სახელწოდებით *Le Renouveau dans l'Architecture*.¹⁷ ამ ნაშრომში უხვად ვხვდებით ვუაროლისა და პერეს არგუმენტების პარაფრაზებს. მასში ასევე ნახსენებია, რომ შანზ-ელიზეს თეატრი, რომელსაც ავტორობაც მიეწერება პერეს, წარმოადგენს კარგი თანამედროვე არქიტექტურის მაგალითს.

ორნამენტების შესახებ ესეს წყალობით ლოოსის მიერ მოპოვებული ავტორიტეტი ასევე ეყრდნობოდა ჟურნალში *Art de France* გამოქვეყნებულ გამოხმაურებას. 1913 წელს დაარსებული ეს გამოცემა დეკორატიული ხელოვნების გამოყენების მოლოდინში მხარს უჭერდა ფრანგული ხელოვნებისა და ხელსაქმის განვითარებას, აქცენტით ელევანტურობასა და დახვეწილობაზე. მასში იბეჭდებოდა აქტიური დისკუსიები ინდუსტრიულ წარმოებასა და ფუნქციონალიზმზე მორგებული სახელოვნებო პოლიტიკის წინააღმდეგ.¹⁸ ხსენებულ სტატიაში განხილულია ლოოსის მხრიდან ორნამენტების – გავრცელებული ამრის თანახმად, თანამედროვეობის ძირითადი არჩევანის დომინირების კრიტიკა, თუმცა ასევე ვხედავთ ლოოსის ღვაწლის გაუფასურებას, რა მიზნითაც ხაზგასმულია სიმარტივის მარადიული ფრანგული პრინციპი და არა ორნამენტების არარსებობა, როგორც გადამწყვეტი პოსტულატი.¹⁹

პირველი მსოფლიო ომის დროს ლოოსის ტექ-

12 FORTUNY, Théâtre, 1913, p. 1; JAMOT, Perret, 1927, pp. 83–88.

13 Paris, Centre d'archives d'architecture contemporaine, 535 AP 548 and 559; LAURENT, Quand Auguste Perret, 1998; LAURENT/LAMBERT/ABRAM, Perret, 2006, p. 75–98; FREIGANG, Perret, 2003, p. 201–205.

14 VOIROL, Architectes, 1914; FREIGANG, Perret, 2003, p. 206–209.

15 Cf. PASSANTI, Le Corbusier, 1993, p. 171–189; FANELLI/GARGIANI, Perret, 1990, p. 40–51.

16 Letter by Jeanneret to Perret, dated November 27, 1913 (DUMONT, Le Corbusier, 2002, p. 87–89). იხ. ასევე TROY, Modernism, p. 134–146.

17 JEANNERET, Renouveau, 1914. დასკვნით ნაწილში, ყოველგვარი მითითების გარეშე, ციტირებულია არქიტექტურული ესეის ფრანგულენოვანი გამოცემის საწყისი პასაჟები. სტატიის დასაწყისში განხილულია ლოოსის მიერ აღწერილი თემა: დისონანსი ბუნებასა და არქიტექტურას შორის, ასევე ნახსენებია სვირინგის მეტაფორა (p. 35).

18 FREIGANG, Perret, 2003, pp. 196–197.

19 [ANON.], L'exposition, 1914.

სტები აღარ გამოიყენებოდა, რაც გერმანიის შემთხვევაში აიხსნება იმ ფაქტით, რომ „ორნამენტი და დანაშაული“ იმ დროს მხოლოდ ფრანგულ ენაზე არსებობდა. მიუხედავად ამისა, 1920 წელს ლე კორბუზიეს მიერ პროგრამული ავანგარდული ჟურნალის – *L'Esprit nouveau* მეორე ნომრის ფურცლებზე თავისი ნაშრომის – *Cahiers d'aujourd'hui* გამოქვეყნებას აფეთქების ეფექტი ჰქონდა.²⁰ ტექსტმა, რომელიც, როგორც ამბობენ, თავად ლოოსის მოთხოვნის საფუძველზე გამოქვეყნდა, შესარულა ლე კორბუზიეს ცნობილი პოლემიკური არქიტექტურული დებულებების მხარდამჭერის როლი. შემდგომში ლე კორბუზიემ თავი მოუყარა ამ დებულებებს და გამოაქვეყნა წიგნის სახით სახელწოდებით *Vers une architecture*. ლოოსის წვლილი საუცხოოდ შეერწყა ფრანგი არქიტექტორების „დაწიოკებას“ ლე კორბუზიეს მხრიდან, რომელთა თვალთახედვის სივიწროვის გაკრიტიკების მიზნით ავტორი მიუთითებს უცხო ენებზე გაკეთებულ რადიკალურ განცხადებებზე, რომელთა მთავარი მიზანია ვენელი არქიტექტორის პოლემიკური სტილი და გაურკვეველი საერთაშორისო ავტორიტეტი. მიუხედავად ამისა, ლოოსის სტატია რჩებოდა ჟურნალ *L'Esprit nouveau*-ში გამოქვეყნებულ ერთადერთ ნაშრომად, რომლის ავტორიც არ იყო მოშურნე შვეიცარიელი თეორეტიკოსი. შემდეგი გერმანულენოვანი სტატია გამოქვეყნდა მხოლოდ 1924 წელს. ავტორი, ვალტერ გროპიუსი (1883-1969), განიხილავს თანამედროვე გერმანული არქიტექტურის განვითარებას.²¹ იმას, რაც თავდაპირველად მოჩანდა, როგორც მოულოდნელი ღიაობა „რაინის მიღმა“ არქიტექტურის მიმართ, დაუპირისპირდა მისივე უკიდურესად უარყოფითი, კლიშეებით სავსე დახასიათება წინამორბედ სტატიაში.²²

ასე რომ, 1920 წლისთვის, როცა ლე კორბუზიემ „მიითვისა“ სტატია „ორნამენტი და დანაშაული“, ეს ნაშრომი უკვე იქცა საკუთარი ინტერესების საზიანოდ მოქმედების სინონიმად. შესაბამისად, ის

კრიტიკული რეაქცია, რომელიც მოჰყვა ლოოსის და ლე კორბუზიეს წვლილს 1923 წლის შემოდგომის სალონის წარმართვაში, კერძოდ კი ნიცაში სასტუმროს დიზაინსა და სხვადასხვა ვილის პროექტებს, მოულოდნელი არ იყო. ხსენებული არქიტექტურული დიზაინები გამოირჩეოდა გეომეტრიული სისადავით და მომჭირნეობით ორნამენტების მხრივ, რისთვისაც შვეიცარიელი არქიტექტორი, მისი ავსტრიელი კოლეგისგან განსხვავებით, სასტიკად გააკრიტიკეს: „წმინდა წყლის მონოტონურობა და შემოქმედებას მოკლებული სიშიშვლე“.²³ იმავე პერიოდში სხვა ფრანგი არქიტექტორები, რომლებიც თავს ავანგარდის წარმომადგენლებად მიიჩნევდნენ: რობერ მალე-სტივენსი (1886-1945), ჟან-შარლ მორო (1889-1956) და ოგიუსტ პერე ასევე იყენებდნენ შედარებით იდიომებს,²⁴ თუმცა, ოგიუსტ პერე მიმართავდა პოლემიკას ლე კორბუზიეს წინააღმდეგ მისგან და ლოოსისგან დისტანცირების მიზნით, მიიჩნევდა რა ამ უკანასკნელის საფეხურიანი სასტუმროს პროექტს ბარბაროსულ, ექსცენტრიულ და ნაკლოვან წამოწყებად. უფრო მეტიც, პერემ ჩამოაყალიბა ბეტონის არქიტექტურის კლასიკური დოქტრინის საფუძვლები, რომლებიც ათწლეულების განმავლობაში ითვლებოდა ყველაზე ავტორიტეტულ სწავლებად ინტერპრეტაციების სფეროში.²⁵

მიუხედავად ამისა, ლოოსის ტექსტების „ძირგამომთხრელი“ პოტენციალი ინარჩუნებდა თავის გავლენას. ოგიუსტ პერემ გადამწყვეტი როლი შეასრულა იმავე წელს თანამედროვე არქიტექტურული ჟურნალის *L'Architecture vivante* დაარსებაში, რომელიც ჩაფიქრებული იყო, როგორც კლასიკური მოდერნიზმის იდეების გამტარი თავად პერეს თაოსნობით. მაგრამ მთავარმა რედაქტორმა – ჟან ბადოვიჩიმ პერეს იმედები გაუცრუა, გამოიჩინა რა სიჯიუტე: აშუქებდა ისეთ ავანგარდულ ჯგუფებს, როგორიცაა *De Stijl*, და აძლევდა ტეო ვან დუსბურგს (1883-1931), ხოლო დაახლოებით 1926 წლიდან მოყოლებული – ლე

20 LOOS, Ornament, 1920.

21 GROPIUS, Développement, 1924.

22 BOULARD, Allemagne, 1924. ამ სტატიებს მოჰყვება მფარველობითი ტონით გამოთქმული თხოვნა, არ დაუშვან ვაიმარის ხელოვნების სკოლის დახურვა (ცხადია, გროპიუსის ინიციატივით, რომელიც შემდგომში ცალსახად გააცამტვერა ბულარის სტატიაში).

23 RAMBOSSON, Salon d'Automne, 1923; VAUXCELLES, Vie artistique, 1923; VAILLAT, décor, 1923; M., cher ami, 1923; see also FANELLI/GARGIANI, Perret, 1990, p. 145-160.

24 FREIGANG, Perret, 2003, pp. 279-281.

25 BADERRE, Auguste Perret (LAURENT/LAMBERT/ABRAM, Auguste Perret, 2006, p. 116-118).

კორბუზიეს, თავიანთი იდეების გამოხატვის საშუალებას.²⁶ პერეს უგულებელყოფის კიდევ ერთი გამოხატულება იყო 1923 წელს ლოოსის ესეის – „არქიტექტურის“ ხელახლა გამოცემა, რომელსაც დართული ჰქონდა პოზიტიური წინასიტყვაობა, ხოლო 1926 წელს „ორნამენტისა და დანაშაულის“ უკიდურესად შემოკლებული ვერსიის გამოქვეყნება.²⁷ ერთი მხრივ, ყოველივე ეს მიუთითებდა გამოცემის ინტერნაციონალურ ხასიათზე, მაგრამ, მეორე მხრივ, წააგავდა „ანჩხლი ბავშვის“ პროვოკაციულ მოწოდებებს, მით უმეტეს, რომ ჟურნალში არ დაბეჭდილა ლოოსის რომელიმე სხვა ტექსტი, ხოლო გამოქვეყნებულ ნაშრომს თითქმის არანაირი კავშირი არ ჰქონდა დაახლოებით 1925 წელს წარმოებულ დებატებთან.

ამით დასრულდა საფრანგეთში ლოოსის ესეების გამოყენება ინტერპრეტაციების სფეროში უზენაესობისთვის ბრძოლაში იარაღის სახით. მართალია, ლოოსი გახდა პარიზის შემოდგომის სალონების ასოციაციის წევრი 1923 წელს, ცხოვრობდა პარიზში 1924 წლიდან მოყოლებული და შექმნა ორიგინალური დიზაინის პროექტები ტრისტან ცარასა (1896–1963) და ჯოზეფინ ბეიკერის (1906–1975) დაკვეთით, მაგრამ იგი მაინც გარიყული იყო ფრანგული გარემოდან.²⁸ 1931 წელს ჟურნალში *magazine L'architecture d'aujourd'hui* დაიბეჭდა ლოოსის „არქიტექტურის“ შემოკლებული ვერსია მისი მე-60 წლისთავის აღსანიშნავად, ხოლო გამოცემის გერმანელმა თანამშრომელმა – იულიუს პოზნერმა (1904–1996) პატივი მიაგო ვენელ არქიტექტორს, როგორც მოდერნიზმის მნიშვნელოვან ნოვატორს.²⁹ 1931 წელს ფრანგულ ენაზე გამოქვეყნდა მცირე მონოგრაფია ლოოსის შესახებ,³⁰ ხოლო ჟურნალში *Vient de paraître* (რედაქტორი ჟორჟ ბესონი, გამოცემა *Cahiers d'aujourd'hui*-ს ყოფილი რედაქტორი), რომელიც კონცენტრირებულია რეცენზიებზე, დაიბეჭდა ფრანსის ჟურდენის, ლე

კორბუზიეს, ვალტერ გროპიუსის, შტეფან ცვაიგის (1881–1942) და მარსელ რეის სიტყვები, რომლებითაც ისინი ხოტბას ასხამენ „წინამორბედ“ ლოოსს.³¹ მიუხედავად შემოთქმულისა, ლოოსი მაინც მარგინალად რჩებოდა. როგორც ჩანს, ისტორიული თვალსაზრისით გარიყული ნაშრომი „ორნამენტი და დანაშაული“ საფრანგეთში აღარ იყო აქტუალური ინტერპრეტაციისა თუ ხელახლა კონტექსტუალიზაციის თვალსაზრისით.

მეორე მხრივ, გერმანიაში გამოითქვა მანიფესტის გამოქვეყნების დიდი სურვილი. მართლაც, 1929 წლის 24 ოქტომბერს ლიბერალურ-დემოკრატიულ გაზეთში *Frankfurter Zeitung* კონკრეტულ კონტექსტში დაიბეჭდა მისი გერმანული ვერსია დღესაც პოპულარული ფელეტონის სახით.³² ესეის მოკლე წინასიტყვაობაში ხაზგასმულია კონკრეტულ იმ დღეს მისი გამოქვეყნების მიზანი: შესაფერისი კომენტარის გაკეთება თანამედროვე არქიტექტურის მე-3 საერთაშორისო კონგრესთან დაკავშირებით, რომელიც ზუსტად იმ დღეს გაიხსნა ფრანკფურტში. ამ კომენტარის თანახმად, ტექსტი, როგორც ძლიერი სტიმულის მიმცემი არტ-ნუვოს ეპოქაში, „გამოირჩევა ფუნქციური ფორმის თავისთავადი და მკაფიო სისპეტაკით“, ისევე როგორც თავად ლოოსის სახლები.³³ შედეგად, კონგრესი მოექცა ისტორიული ტრადიციის ფარგლებში. მეორე მხრივ, ორნამენტის საკითხი იქცა ეკონომიკურ საკითხად: ქალაქ ფრანკფურტის მთავარი არქიტექტორის – ერნსტ მაის (1886–1970) თაოსნობით კონგრესი ახლა უკიდურესად უტილიტარულ ტრილში განიხილავდა „მინიმალური საარსებო პირობების მქონე საცხოვრისის“ საკითხს.

26 FREIGANG, Texier, Jean Badovici, 2002.

27 [ANON.], En Autriche, 1923; LOOS, Ornament, 1926.

28 [ANON.], Adolf Loos, 1930.

29 LOOS, *L'architecture*, 1930–31; POSENER, *Bibliographie*, 1931, with a brief review of Adolf Kulka's book on the architect (KULKA, Adolf Loos, 1931).

30 GLÜCK, Adolf Loos, 1931. 1921 წელს, ხანგრძლივი დისკუსიების შემდეგ, გამომცემელმა კრემ, რომელსაც ჰქონდა განყოფილებები ციურიხსა და პარიზში, გამოაქვეყნა ლოოსის ადრეული სტატიები: Adolf Loos: *Ins Leere gesprochen*, 1897 – 1900. Zürich/Paris 1921. როგორც ჩანს, ეს წიგნი არ გავრცელებულა საფრანგეთში: მაგალითად, იგი არ არის შეტანილი საფრანგეთის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში.

31 BESSON, Hommage, 1931.

32 OPEL, Adolf Loos, 2000, p. 202, GLÜCK, Adolf Loos, 1962, pp. 457–458.

33 „in der Selbstverständlichkeit reinster Zweckform dastehen“ (ibid.).

გამოყენებული ლიტერატურა:

- [ANON.], *Adolf Loos zum 60. Geburtstag am 10. Dezember 1930*. Vienna, 1930.
- [ANON.], En Autriche: L'architecture et le style moderne, in: *L'architecture vivante*, 1, 1923, pp. 26–34.
- [ANON.], L'exposition, in: *Art de France*, n° 6 (January 15, 1914), pp. 32–35.
- BADERRE Guillaume, M. Auguste Perret nous parle de l'architecture au Salon d'automne, in: *Paris Journal*, December 7, 1923.
- BARRÉ-DESPOND Arlette / TISE Suzanne, *Jourdain. Frantz 1847–1935, Francis 1876–1958, Frantz-Philippe 1906*. Paris, 1988.
- BESSON G. B. [Georges], Hommage à Adolf Loos, in: *Vient de paraître*, 11/1931, n° 102 (February), pp. 87–89.
- BOULARD Paul [= Le Corbusier], Allemagne ..., in: *L'Esprit nouveau*, n° 27, 1924 (no pagination).
- DUMONT Jeanne-Marie (ed.), *Le Corbusier. Lettres à ses maîtres. I. Lettres à Auguste Perret*. Paris, 2002.
- ECKEL Susanne, *Das frühe schriftstellerische Werk des Wiener Architekten Adolf Loos. Mit einem kritisch-kommentierten Schriften- und Vortragsverzeichnis*, Ph.D. Heidelberg, 1996.
- FANELLI Giovanni / GARGIANI Roberto, *Perret e Le Corbusier. Confronti*. Rome and Bari, 1990 (Biblioteca di Cultura Moderna, 985).
- FANUELE Felice / VERHOEVEN Patrice (ed.), *Adolf Loos 1870–1933*. Brussels, [1983].
- FORTHUNY Pascal, Le Théâtre des Champs-Élysées. Deuxième article, in: *Les Cahiers de l'Art moderne*, n° 7, 1913 (October 30, 1913), pp. 1–15.
- FREIGANG Christian, *Auguste Perret, die Architekturdebatte und die „Konservative Revolution“ in Frankreich, 1900–1930*. Berlin and Munich, 2003.
- FREIGANG Christian / TEXIER Simon, Jean Badovici et L'Architecture vivante, in: Ewig Isabelle / Gaehtgens Thomas W. / Noell Matthias (ed.), *Das Bauhaus und Frankreich / Le Bauhaus et la France 1919–1940*. Berlin, 2002 (Passagen / Passages, 4), pp. 365–376.
- FREIGANG Christian, „Ornament und Verbrechen“: Missverständnisse, Umdeutungen, Vereinnahmungen, in: *Dialoge. Magdalena Bushart zum 65. Geburtstag (2022)*: <https://dialogemb.hypotheses.org/901> (last consultation December 1, 2025).
- GLÜCK Franz, *Adolf Loos*. Paris, 1931.
- GLÜCK Franz (ed.), *Adolf Loos. Sämtliche Schriften in zwei Bänden* [only volume 1 was published]. Vienna and Munich, 1962.
- GROPIUS Walter, Développement de l'esprit architectural en Allemagne, in: *L'Esprit nouveau*, n° 27, 1924 (no pagination).
- JAMOT Paul, *A.-G. Perret et l'architecture du béton armé*. Paris and Brussels, 1927.
- JEANNERET Ch[arles]. E[douard], Le Renouveau dans l'Architecture, in: *L'Œuvre*, n° 2, 1914, pp. 33–37.
- KULKA Adolf, *Adolf Loos. Das Werk des Architekten*. Vienna, 1931.
- LAURENT Christophe / LAMBERT Guy / ABRAM Joseph (ed.), *Auguste Perret. Anthologie des écrits, conférences et entretiens*. Paris, 2006.
- LAURENT Christophe, Quand Auguste Perret définissait l'architecture moderne du XXe siècle, in: *Revue de l'art*, 121, 1998, n° 3, pp. 61–78.
- LOOS Adolf, *Ins Leere gesprochen, 1897–1900*. Zurich and Paris, 1921.
- LOOS Adolphe, L'Architecture et le Style moderne, in: *Cahiers d'aujourd'hui*, n° 2, 1912 (December), pp. 82–92.
- LOOS Adolphe, L'architecture, in: *L'architecture d'aujourd'hui*, n° 1, 1930–31, pp. 12–14.
- LOOS Adolf, Ornament und Verbrechen, in: OPEL Adolf, *Adolf Loos*, 2000, pp. 192–202.
- LOOS Adolphe, Ornament et crime, in: *Cahiers d'aujourd'hui*, n° 5, 1913 (June), pp. 247–256.

- LOOS Adolphe, Ornement et Crime, in: *L'Esprit nouveau*, n° 2, 1920, pp. 159–168.
- LOOS Adolphe, Ornement et crime, in: *L'architecture vivante*, 4, 1926, pp. 28–30.
- M. Henry, Mon cher ami, in: *L'Eclair*, November 24, 1923.
- MULLER Jean, Le mouvement des idées, in: *Montjoie!*, n° 2, February 25, 1913, p. 8.
- OPEL Adolf (ed.), *Adolf Loos. Ornament und Verbrechen. Ausgewählte Schriften, die Originaltexte*. Vienna, 2000.
- PASSANTI Francesco, Le Corbusier et le gratte-ciel. Aux origines du plan Voisin, in: Cohen Jean-Louis / Damisch Hubert (ed.), *Américanisme et modernité. L'idéal américain dans l'architecture*. Paris, 1993, pp. 171–189.
- POSENER [Julius], Bibliographie, in: *L'architecture d'aujourd'hui*, n° 5, 1931, pp. 79–80.
- RAMBOSSON Yvanhoé, Le Salon d'Automne. III. Les Arts appliqués, in: *L'Amour de l'art*, n° 11, 1923, pp. 743–745.
- TROY Nancy, *Modernism and the Decorative Arts in France. Art nouveau to Le Corbusier*. New Haven and London, 1991.
- VAILLAT Léandre, Le décor de la vie: L'art de la trompette, in: *Le Temps*, November 7, 1923.
- VAUXCELLES Louis, La Vie artistique. Le Salon d'Automne, in: *L'Eclair*, November 3, 1923.
- VOIROL Sébastien, Où en sont les Architectes, in: *Montjoie!*, 2, 1914, n° 4–5–6, pp. 12–13.

ADOLF LOOS' MANIFESTO "ORNAMENT AND CRIME": CONTEXTS AND APPROPRIATIONS¹

Christian Freigang

Keywords: Adolf Loos, Henry van de Velde, Auguste Perret, Le Corbusier; Ornament in architecture, Congrès international d'architecture moderne

The polemical essays "Ornament and Crime" and "Architecture" (written around 1908) by the Viennese architect Adolf Loos were first published in French, since 1912. Loos' condemnation of ornamentation as evidence of a lack of civilization was completely recontextualized in France. Auguste Perret used Loos' authority as an argument against his art nouveau rival Henri van de Velde. He attempted to develop his own theory of concrete architecture on this basis. Le Corbusier adopted this for his first essay on modern architecture. After the First World War, Le Corbusier rose to become the spokesman for modern architecture and published Loos' essays several times in order to disavow French architecture. Loos himself, however, fell increasingly into oblivion until "Ornament and Crime" was also published in German in 1929, this time to promote strictly functional architecture.

The Viennese architect Adolf Loos (1870-1933), author of the famous Michaeler-House in Vienna (1909-1912, fig. 1), is undoubtedly one of the founding fathers of modern architecture, which values clear forms without stylistic references. His pamphlet "Ornament and Crime", elaborated first in 1908, is a famous manifesto in this vein. However, the text has a curious history of dissemination, translation, re-contextualization and misreading, and it thus became an authority on diverse "multiple modernities."² In the end, however, this long and varied reception of the polemical essay cemented the fixation of certain modernist discourses on the question of ornament.

As is well known, the pamphlet condemns the use of historicist ornamentation in architecture, arguing that it no longer corresponds to a technologically de-

termined present and the discreet and neutral public appearance of contemporary man. The polemic consists primarily of a comparison between the use of ornamentation and the decoration of the human body: tattooing shows a lack of civilization, practiced only by criminals and "Papuanians". Loos initially presented these statements only orally between 1908 and 1913, in the form of public lectures.³ In 1912 however, the Parisian German philologist Marcel Ray (1878-1951) became aware of Loos during a stay in Vienna and offered to translate "Ornament and Crime" as well as "Architecture", Loos' other well-known manifesto, into French and publish them in the *Cahiers d'aujourd'hui*.⁴ This is what happened in December 1912 and June 1913, respectively, although their content was shortened and tamed to the point of distortion.⁵

¹ This text is a modified version of my article FREIGANG, Ornament, 2022.

² LOOS, Ornament, 2000; GLÜCK, Adolf Loos, 1962, p. 276-288 and 457-458. On the editorial history see ECKEL, Werk, 1996, p. 193-194.

³ LOOS, Ornament, 2000, p. 18-19; ECKEL, Werk, 1996, p. 193 dates the text in 1910.

⁴ Cf. FANUELE/VERHOEVEN, Loos, 1983, p. 145, 147; [ANON.], Loos, 1930, p. 44-45 (contribution by Marcel Ray).

⁵ LOOS, Architecture, 1912; LOOS, Ornament, 1913.

For example, the essay on ornamentation lacks the passages that claim the origins of art in pornographic graffiti and defame ornamentation enthusiasts as toilet scribblers; the last part is heavily condensed, and Loos' ethnic metaphors are reduced to a list. However, the political positioning of the small magazine, edited by Georges Besson (1882–1971) and Léon Werth (1878–1955), is noteworthy: it was one of the few intellectual journals that took a decisive stand against nationalism and right-wing radicalism. In the artistic field, it worked primarily with Francis Jourdain (1876–1958), the son of the architect Frantz Jourdain (1847–1935).⁶ At that time, Jourdain was designing simple and inexpensive modern furniture which was unmistakably based on Viennese models. (fig. 2) The advertising campaigns for these pieces overtly referred to Loos' reduced ornamentation as a contemporary design concept.⁷ The publication of Loos's two essays was also based on a certain appreciation of Viennese Modernism in pre-war France, but contained nevertheless a provocative commitment to internationalism and progress as a subtext, in contrast to the rampant nationalist and tradition-bound mainstream at the time.⁸ This is all the more true given that the magazine was not a forum for architectural debate, but rather Loos' statements were intended to present a "different," modern Austria.⁹

The essays received mixed reactions within the journal's circle and were even sharply criticized for their content and non-patriotic tone.¹⁰ In early 1913, however, the architecture essay received a positive review in the futuristic and nationalistic avant-garde journal *Montjoie! Organe de l'impérialisme artistique Français*.¹¹ Loos' contributions gained new relevance shortly afterwards in the dispute that broke out be-

tween the Belgian all-round artist Henry van de Velde (1863–1957) and Auguste Perret (1874–1954), specialist in concrete architecture, over the authorship of the then almost completed Théâtre des Champs Élysées in Paris. (fig. 3) The Belgian had been ousted from his post as chief architect by the concrete specialist, and architectural critics of the time also largely denied his authorship. In this context, the influential writer Pascal Forthuny (1872–1962) turned the criticism that Loos had expressed in his article against van de Velde's art nouveau ornaments into a malicious critique of his lack of technical competences.¹²

Building on these abuse of Loos, Perret and his brother-in-law Sébastien Voirol (1870–1930) developed a draft of a modern architectural theory in 1914, entitled "Le style sans ornement" (Style without ornament), which was never published in its entirety.¹³ Only a small excerpt was published by Voirol in *Montjoie!* in mid-1914, because he and Perret were involved in these futuristic circles at that time.¹⁴ The theory is intended as a detailed apology for an architecture essentially based on the criterion of construction, envisioned in utopian bold skyscrapers in reinforced concrete.¹⁵ The aspects of decoration and ornamentation appear as the antithesis to this. The main argument is now explicitly Loos's article on ornamentation, which is paraphrased in passages but appears completely abbreviated. The aim is clearly to present a supposedly internationally recognized authority in the fight against van de Velde and in favor of concrete architecture. The fact that some German reform approaches are mentioned in a patronizing manner also demonstrates the "modern," supranational thrust.

Perret considered Loos' essays to be so essential

6 BARRÉ-DESPOND/TISE, Jourdain, 1988, p. 240–247.

7 See, for example, the advertisement in the appendix to *Cahiers d'aujourd'hui*, n° 5, 1913 (June). For Jourdain's role in the Decorative Arts see TROY, *Modernism*, 1991, p. 134–139.

8 One indication of this is that in 1906, the *Société des Architectes diplômés par le Gouvernement* founded the magazine *L'Architecte* – the title probably inspired by the Viennese architecture magazine *Der Architekt* – which initially followed Viennese Modernism with great interest.

9 [ANON.], Loos, 1930, p. 44–45.

10 BARRÉ-DESPOND/TISE, Jourdain, 1988, p. 244–247.

11 MULLER, *movement*, 1913.

12 FORTHUNY, *Théâtre*, 1913, p. 1; reprinted in JAMOT, Perret, 1927, p. 83–88.

13 Paris, Centre d'archives d'architecture contemporaine, 535 AP 548 and 559; LAURENT, *Quand Auguste Perret*, 1998; LAURENT/LAMBERT/ABRAM, PERRET, 2006, p. 75–98; FREIGANG, Perret, 2003, p. 201–205.

14 VOIROL, *Architectes*, 1914; FREIGANG, Perret, 2003, p. 206–209.

15 Cf. PASSANTI, *Le Corbusier*, 1993, p. 171–189; FANELLI/GARGIANI, Perret, 1990, p. 40–51.

as a reform program that he immediately sent them to his former apprentice Charles-Edouard Jeanneret (1887–1965), later known as Le Corbusier, in La Chaux-de-Fonds in the Swiss Jura.¹⁶ Jeanneret immediately made Loos the prophet of his own reform efforts and incorporated the texts – without citing the references – into one of his first essays, “Le Renouveau dans l’Architecture” from 1914.¹⁷ Overall, this essay largely paraphrases the arguments of Voirol and Perret and presents the Théâtre des Champs Élysées, attributed to Perret, as the only example of good contemporary architecture.

Loos’ authority, based on his essay on ornamentation, is also evident in the contemporary reception in *Art de France*. Founded in 1913, the magazine programmatically advocated the promotion of a specifically French arts and crafts production focused on elegance and luxury in the run-up to the aforementioned Decorative Arts Exhibition, and led an intense discussion against the alleged dominance of an art policy geared toward industrial production and functionalism.¹⁸ The article cites Loos’ critique of ornament as key option for modernity, but devalues it by pointing out that the allegedly eternal French principle of simplicity, not the absence of ornament, should be considered the decisive postulate.¹⁹

During the First World War, Loos’s texts were no longer used (which is not surprising in Germany, since “Ornament and Crime” was only available in French). However, it came as a bombshell when Le Corbusier reprinted the version from *Cahiers d’aujourd’hui* in the second issue of the programmatic avant-garde magazine *L’Esprit nouveau* in 1920.²⁰ The text, allegedly published at Loos’s own instigation, thus served as an early supporting argument to Le

Corbusier’s famous polemical architectural statements, which were compiled into his famous book in 1923 under the title *Vers une architecture*. Loos’ contribution fitted in well with Le Corbusier’s concerted bashing of French architects. They were to be exposed in their narrow-mindedness by reference to radical non-French statements, mainly because of its polemical diction and the vague international authority of the Viennese architect. Nevertheless, Loos’ article remained the only statement on architecture in *L’Esprit nouveau* that was not written by the zealous Swiss theorist. It was not until 1924 that another German article, by Walter Gropius (1883–1969), on the development of contemporary German architecture, was published.²¹ What initially appeared to be surprising openness towards architecture *outré-Rhin* was counteracted by its extremely negative, clichéd portrayal in the preceding article.²²

So, in 1920, when Le Corbusier appropriated it, “Ornément et crime” had become synonymous with nest-fouling. The critical reactions to Loos’ and Le Corbusier’s contributions to the 1923 Autumn Salon, in particular a hotel design for Nice (fig. 4) and various villa projects, were therefore only to be expected. These were geometrically clear, ornament-free architectural designs, for which the Swiss architect in particular, rather than the Austrian was criticized: pure monotony and uncreative nakedness was the accusation.²³ However, at that time, other French architects who considered themselves avant-garde, such as Robert Mallet-Stevens (1886–1945), Jean-Charles Moreux (1889–1956), and also Auguste Perret, used comparable idioms as well.²⁴ The latter, however, used the polemic against Le Corbusier to clearly distance himself from him and Loos, whose stepped

16 Letter by Jeanneret to Perret, dated November 27, 1913 (DUMONT, Le Corbusier, 2002, p. 87–89). See also TROY, *Modernism*, p. 134–146.

17 JEANNERET, *Renouveau*, 1914. At the end, without citation reference, the opening sentences of Loos, *L’Architecture*, 1912, are quoted. The beginning of the article takes up the theme described by LOOS of the dissonance between nature and architecture, and the tattoo metaphor is also mentioned (p. 35).

18 FREIGANG, Perret, 2003, p. 196–197.

19 [ANON.], *L’exposition*, 1914.

20 LOOS, *Ornement*, 1920.

21 GROPIUS, *Développement*, 1924.

22 BOULARD, *Allemagne*, 1924. The articles are followed by a patronizing appeal against the closure of the Weimar Bauhaus, certainly on Gropius’ initiative, which was however implicitly thwarted by Boulard’s article.

23 RAMBOSSON, *Salon d’Automne*, 1923; VAUXCELLES, *Vie artistique*, 1923; VAILLAT, *décor*, 1923; M., *cher ami*, 1923; see also FANELLI/GARGIANI, Perret, 1990, p. 145–160.

24 FREIGANG, Perret, 2003, p. 279–281.

hotel project he considered barbaric, eccentric, and flawed. What is more, Perret formulated the beginnings of a classicist doctrine of concrete architecture, which was to claim interpretive authority in French debates for many decades.²⁵

However, the subversive potential of Loos' text continued to have an impact. When Auguste Perret played a decisive role in founding the modern architecture magazine *L'Architecture vivante* in the same year, his aim was to establish it as the mouthpiece of a classicist modernism under his leadership. (fig. 5) But the editor-in-chief, Jean Badovici (1893–1956), did not obey as hoped, soon reporting on avant-garde groups such as De Stijl, giving Theo van Doesburg (1883–1931) a voice, and from around 1926 onwards increasingly leaving the field to Le Corbusier.²⁶ This dismissal of Perret was supported in 1923 by the republication of Loos' architectural essay – accompanied by a favorable introduction – and in 1926 by a heavily abridged version of “Ornement et Crime.”²⁷ On the one hand, this signaled the internationality of the periodical, but on the other hand, it seemed like a provocative call from the enfant terrible of 1923, all the more so because the magazine did not otherwise present any projects by Loos and the text itself contained hardly any connections to the debates of the time around 1925.

This marked the end of the use of Loos' famous essays as a weapon in the French battle for interpretive supremacy. Although Loos had been accepted into the Paris Autumn Salon association in 1923, lived in Paris intermittently from 1924 onwards, and designed original projects for Tristan Tzara (1896–1963) and Josephine Baker (1906–1975), he was in fact marginalized in the French context.²⁸ After all, in 1931, the magazine *L'architecture d'aujourd'hui* republished an abridged version of “Architecture” – certainly as an

unspoken tribute on the occasion of the architect's 60th birthday – and Julius Posener (1904–1996), the magazine's German collaborator, honored the Viennese architect as an important pioneer of modernism.²⁹ In 1931, a small monograph on the architect was published in French³⁰, and the review journal *Vient de paraître*, edited by Georges Besson, former editor of *Cahiers d'aujourd'hui*, paid tribute to the forerunner Loos in the form of a few short words of praise by Francis Jourdain, Le Corbusier, Walter Gropius, Stefan Zweig (1881–1942), and once again Marcel Ray.³¹ But all this was marginalia. Having been pushed into historical distance in this way, “Ornement and Crime” was apparently no longer suitable for appropriation or re-contextualization, in France.

On the contrary, a desire in Germany awoke to activate the manifesto. On October 24th, 1929, the decidedly liberal and democratic *Frankfurter Zeitung* published the German version currently in circulation in its famous feuilleton, once again in a very specific context.³² The short introduction to the essay confirms what the publication date suggests: the aim was to provide an appropriate commentary on the *III. Congrès international d'architecture moderne* (CIAM) in Frankfurt on the Main, which opened on that very day. As the comment pointed out, the text was an important stimulus during the Art Nouveau era, just as Loos' houses at that time “stand in the self-evident purity of their functional form.”³³ This placed the congress in a historical tradition, but turned the question of ornament into a question of economics: under the aegis of Frankfurt's city architect Ernst May (1886–1970), the congress dealt with the topic of “dwelling for the minimum subsistence level” (*Die Wohnung für das Existenzminimum*) from an extremely utilitarian perspective.

25 BADERRE, Auguste Perret (LAURENT/LAMBERT/ABRAM, Auguste Perret, 2006, p. 116–118).

26 FREIGANG/TEXIER, Jean Badovici, 2002.

27 [ANON.], En Autriche, 1923; LOOS, Ornement, 1926.

28 [ANON.], Adolf Loos, 1930.

29 LOOS, *L'architecture*, 1930–31; POSENER, Bibliographie, 1931, with a brief review of Adolf Kulka's book on the architect (KULKA, Adolf Loos, 1931).

30 GLÜCK, Adolf Loos, 1931. In 1921, after lengthy disputes and as a stopgap solution, the publisher Crès, which had a branch in Zurich as well as in Paris, published Loos's early articles: Loos, *Ins Leere gesprochen*, 1921. The book was apparently not distributed in France; it is missing from the Bibliothèque nationale de France, for example.

31 BESSON, *Hommage*, 1931.

32 OPEL, Adolf Loos, 2000, p. 202, GLÜCK, Adolf Loos, 1962, p. 457–458.

33 „in der Selbstverständlichkeit reinsten Zweckform dastehen“ (ibid.).

REFERENCES:

- [ANON.], *Adolf Loos zum 60. Geburtstag am 10. Dezember 1930*. Vienna, 1930.
- [ANON.], En Autriche: L'architecture et le style moderne, in: *L'architecture vivante*, 1, 1923, pp. 26–34.
- [ANON.], L'exposition, in: *Art de France*, n° 6 (January 15, 1914), pp. 32–35.
- BADERRE Guillaume, M. Auguste Perret nous parle de l'architecture au Salon d'automne, in: *Paris Journal*, December 7, 1923.
- BARRÉ-DESPOND Arlette / TISE Suzanne, *Jourdain. Frantz 1847–1935, Francis 1876–1958, Frantz-Philippe 1906*. Paris, 1988.
- BESSON G. B. [Georges], Hommage à Adolf Loos, in: *Vient de paraître*, 11/1931, n° 102 (February), pp. 87–89.
- BOULARD Paul [= Le Corbusier], Allemagne ..., in: *L'Esprit nouveau*, n° 27, 1924 (no pagination).
- DUMONT Jeanne-Marie (ed.), *Le Corbusier. Lettres à ses maîtres. I. Lettres à Auguste Perret*. Paris, 2002.
- ECKEL Susanne, *Das frühe schriftstellerische Werk des Wiener Architekten Adolf Loos. Mit einem kritisch-kommentierten Schriften- und Vortragsverzeichnis*, Ph.D. Heidelberg, 1996.
- FANELLI Giovanni / GARGIANI Roberto, *Perret e Le Corbusier. Confronti*. Rome and Bari, 1990 (Biblioteca di Cultura Moderna, 985).
- FANUELE Felice / VERHOEVEN Patrice (ed.), *Adolf Loos 1870–1933*. Brussels, [1983].
- FORTHUNY Pascal, Le Théâtre des Champs-Élysées. Deuxième article, in: *Les Cahiers de l'Art moderne*, n° 7, 1913 (October 30, 1913), pp. 1–15.
- FREIGANG Christian, *Auguste Perret, die Architekturdebatte und die „Konservative Revolution“ in Frankreich, 1900–1930*. Berlin and Munich, 2003.
- FREIGANG Christian / TEXIER Simon, Jean Badovici et L'Architecture vivante, in: Ewig Isabelle / Gaehtgens Thomas W. / Noell Matthias (ed.), *Das Bauhaus und Frankreich / Le Bauhaus et la France 1919–1940*. Berlin, 2002 (Passagen / Passages, 4), pp. 365–376.
- FREIGANG Christian, „Ornament und Verbrechen“: Missverständnisse, Umdeutungen, Vereinnahmungen, in: *Dialoge. Magdalena Bushart zum 65. Geburtstag (2022)*: <https://dialogemb.hypotheses.org/901> (last consultation December 1, 2025).
- GLÜCK Franz, *Adolf Loos*. Paris, 1931.
- GLÜCK Franz (ed.), *Adolf Loos. Sämtliche Schriften in zwei Bänden* [only volume 1 was published]. Vienna and Munich, 1962.
- GROPIUS Walter, Développement de l'esprit architectural en Allemagne, in: *L'Esprit nouveau*, n° 27, 1924 (no pagination).
- JAMOT Paul, *A.-G. Perret et l'architecture du béton armé*. Paris and Brussels, 1927.
- JEANNERET Ch[arles]. E[douard]., Le Renouveau dans l'Architecture, in: *L'Œuvre*, n° 2, 1914, pp. 33–37.
- KULKA Adolf, *Adolf Loos. Das Werk des Architekten*. Vienna, 1931.
- LAURENT Christophe / LAMBERT Guy / ABRAM Joseph (ed.), *Auguste Perret. Anthologie des écrits, conférences et entretiens*. Paris, 2006.
- LAURENT Christophe, Quand Auguste Perret définissait l'architecture moderne du XXe siècle, in: *Revue de l'art*, 121, 1998, n° 3, pp. 61–78.
- LOOS Adolf, *Ins Leere gesprochen, 1897–1900*. Zurich and Paris, 1921.
- LOOS Adolphe, L'Architecture et le Style moderne, in: *Cahiers d'aujourd'hui*, n° 2, 1912 (December), pp. 82–92.
- LOOS Adolphe, L'architecture, in: *L'architecture d'aujourd'hui*, n° 1, 1930–31, pp. 12–14.
- LOOS Adolf, Ornament und Verbrechen, in: OPEL Adolf, *Adolf Loos*, 2000, pp. 192–202.
- LOOS Adolphe, Ornament et crime, in: *Cahiers d'aujourd'hui*, n° 5, 1913 (June), pp. 247–256.

- LOOS Adolphe, Ornement et Crime, in: *L'Esprit nouveau*, n° 2, 1920, pp. 159–168.
- LOOS Adolphe, Ornement et crime, in: *L'architecture vivante*, 4, 1926, pp. 28–30.
- M. Henry, Mon cher ami, in: *L'Eclair*, November 24, 1923.
- MULLER Jean, Le mouvement des idées, in: *Montjoie!*, n° 2, February 25, 1913, p. 8.
- OPEL Adolf (ed.), *Adolf Loos. Ornament und Verbrechen. Ausgewählte Schriften, die Originaltexte*. Vienna, 2000.
- PASSANTI Francesco, Le Corbusier et le gratte-ciel. Aux origines du plan Voisin, in: Cohen Jean-Louis / Damisch Hubert (ed.), *Américanisme et modernité. L'idéal américain dans l'architecture*. Paris, 1993, pp. 171–189.
- POSENER [Julius], Bibliographie, in: *L'architecture d'aujourd'hui*, n° 5, 1931, pp. 79–80.
- RAMBOSSON Yvanhoé, Le Salon d'Automne. III. Les Arts appliqués, in: *L'Amour de l'art*, n° 11, 1923, pp. 743–745.
- TROY Nancy, *Modernism and the Decorative Arts in France. Art nouveau to Le Corbusier*. New Haven and London, 1991.
- VAILLAT Léandre, Le décor de la vie: L'art de la trompette, in: *Le Temps*, November 7, 1923.
- VAUXCELLES Louis, La Vie artistique. Le Salon d'Automne, in: *L'Eclair*, November 3, 1923.
- VOIROL Sébastien, Où en sont les Architectes, in: *Montjoie!*, 2, 1914, n° 4–5–6, pp. 12–13.

1. ვენა. გოლდმანის ტანსაცმლის ყოფილი მაღაზია Goldmann & Salatsch („მიხაელერის სახლი“), 1909–1912.

არქიტექტორი ადოლფ ლოოსი. © Christian Freigang.

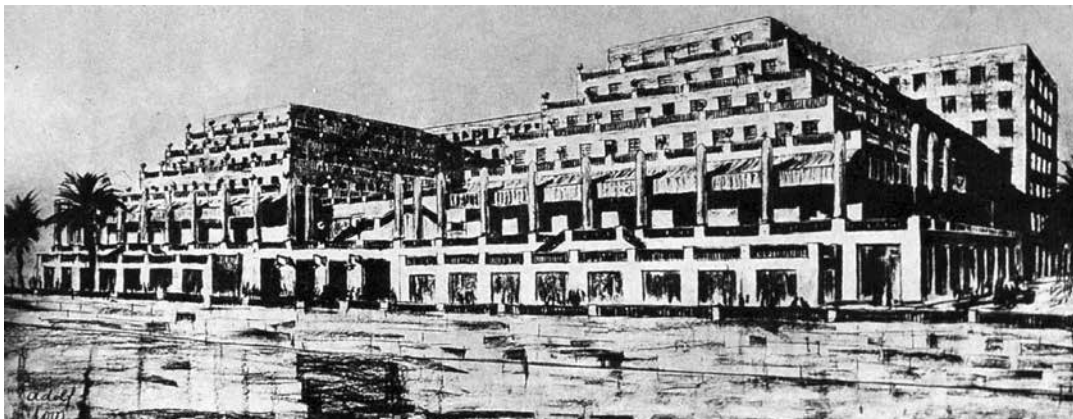
1. VIENNA. FORMER MEN'S CLOTHING STORE GOLDMANN & SALATSCH ("MICHAELER HOUSE"), 1909–1912. ARCHITECT: ADOLF LOOS. © CHRISTIAN FREIGANG.

2. ფრანსის ჯურდანი. ბავშვის ოთახის პროექტი, დაახლ. 1913. Répertoire du goût moderne. პარიზი, 1929, ტაბ. 24-ის მიხედვით.
2. FRANCIS JOURDAIN. PROJECT FOR A CHILDREN'S ROOM, C. 1913. AFTER RÉPERTOIRE DU GOÛT MODERNE, PARIS, 1929, PL. 24.

3. პარიზი. Théâtre des Champs-Élysées, 1911–1913. არქიტექტორები: როჟე ბუვარი, ანრი ვან დე ველდე, ავგუსტ პერე.
© Christian Freigang.
3. PARIS. THÉÂTRE DES CHAMPS-ÉLYSÉES, 1911–1913. ARCHITECTS: ROGER BOUVARD, HENRY VAN DE VELDE, AUGUSTE PERRET.
© CHRISTIAN FREIGANG.

4. ადოლფ ლოოსი. სასტუმროს პროექტი ნიცისთვის, 1922. Kurt Lustenberger, Adolf Loos. გიურინი-ბიუნხეინი-ლონდონი, 1994, გვ. 141-ის მიხედვით.

4. ADOLF LOOS. PROJECT FOR A HOTEL IN NICE, 1922. AFTER KURT LUSTENBERGER, ADOLF LOOS. ZÜRICH-MÜNCHEN-LONDON, 1994, P. 141.

5. ლე-რანსი. Notre-Dame-de-Consolation, 1922–1923. არქიტექტორი ოგისტ პერე.

© Wikimedia Commons, PMRMaeyaert.

5. LE RAINCY. NOTRE-DAME-DE-CONSOLATION, 1922–1923. ARCHITECT: AUGUSTE PERRET.

© Wikimedia Commons, PMRMaeyaert.